

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.111.3.80-91>
УДК 343.98

Євсюков О. Ф., кандидат педагогічних наук, доцент, провідний науковий співробітник, судовий експерт Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (м. Харків, Україна)

e-mail: a.evsyukov1971@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3554-8848>

ВИКОНАННЯ КОНКРЕТНИХ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОВІДНИМИ МЕТОДАМИ

У статті здійснено аналіз наукових поглядів учених у публікаціях стосовно методів психологічних досліджень. Сьогодні в працях науковців провідні методи судово-психологічних експертних досліджень в узагальненому вигляді не розглянуто. Отримані дані та власний практичний досвід судово-експертної діяльності слугували базою для виокремлення провідних методів судово-психологічних експертних досліджень за предметними видами.

Отримані результати спрямовані на підвищення якості проведення експертних досліджень, на вдосконалення проведення предметних видів судово-психологічних експертиз з урахуванням досвіду роботи експертів-психологів науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України. Результати дадуть змогу експертам-психологам правильно орієнтуватися при вирішенні складних психологічних завдань, що виникають на практиці при проведенні судово-психологічної експертизи.

Автором наголошено, що виокремлені методи повинні слугувати вирішенню завдань, які поставлені перед експертом-психологом органом, який призначив судову психологічну експертизу. Для судово-психологічних експертних досліджень виокремлений перелік провідних методів публікується вперше. У зазначеному вигляді провідні методи судово-психологічних експертних досліджень передають як класичні, так і сучасні наукові здобутки й перевірені практичною судовою експертною діяльністю. Реалізація вищезазначених методів відбувається в умовах конкретного експертного дослідження. Автором наголошено, що надійність судово-психологічного експертного методу визначається його узгодженістю та стабільністю отримання результатів дослідження, незалежно від того хто застосовує метод і за яких умов. Визначений узагальнений перелік провідних методів може надійно слугувати в процесі виконання за різними предметними видами судово-психологічних експертних досліджень.

Ключові слова: юридичний, судова експертиза, експерт-психолог, підекспертний, метод, надійність, дослідження.

Постановка проблеми. Одним із сучасних пріоритетних напрямів судової експертології загалом і судової психологічної експертизи зокрема є оптимізація й розвиток сукупності прийомів практичної діяльності для розширення потенціалу експертних досліджень у конкретній юридично релевантній ситуації. Саме характер предмета і принципи окремо кожної галузевої науки визначають її методи. Практичне використання методів експертного дослідження дає змогу отримати нове знання, на основі якого можливо надати відповідь на поставлене експерту питання.

Психологічна наука, яка є базовою для судової психології, сьогодні акумулює широкий спектр методів, які істотно відрізняються від методів інших наук. У питаннях використання психологічного знання досить часто з боку осіб, які здобувають знання зі спеціальності 14.1 «Психологічні дослідження», і початківців експертів-психологів, існують різні погляди, і це викликає чимало труднощів. Проблема полягає в неповних чи поверхових уявленнях виконавців експертиз про предмет і можливості судово-

психологічного експертного дослідження, у занадто розширеному або занадто вузькому, обмеженому ставленні до завдань як з боку ініціатора, так і з боку виконавця експертизи. З огляду на те що одним (і головним) із об'єктів дослідження в судовій психологічній експертизі є особистість, яка здійснювала свою діяльність за юридично значущих обставин ситуації, висвітлення провідних методів судово-психологічних експертних досліджень з урахуванням основних завдань за кожним предметним видом є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У галузі судово-психологічних експертних досліджень застосовують широкий спектр методів наукової психології. Головною вимогою щодо застосування методів під час судово-психологічного експертного дослідження є дотримання принципів наукової розробленості, апробації та впровадження в експертну практику, об'єктивності, системності, генетичного підходу тощо.

У формування й розроблення методів психологічного дослідження значний вклад унесли науково-практичні класичні праці зарубіжних і вітчизняних учених: А. Анастасі, Л. Ф. Бурлачука, Р. Готтеданкера, Г. С. Костюка, П. Фресс і Ж. Піаже, О. М. Ткаченка й багато інших.

Науковці І. В. Яценко, Е. Б. Сімакова-Єфремян та Л. М. Дереча визначають метод експертного дослідження як систему логічних і (або) інших інструментальних операцій (способів, прийомів) отримання даних для вирішення питання, поставленого перед експертом. Операції, що утворюють метод, являють собою практичне використання знання закономірностей об'єктивної дійсності для отримання нових знань [1].

Ми згодні з думкою науковців, що практичне застосування методу дає можливість отримати нове знання. Але, на наш погляд, метод – більше спосіб (прийом), ніж система логічних і (або) інших інструментальних операцій.

Науковці О. В. Вениславська, С. М. Корольчук та О. Л. Туриніна оригінально поділяють методи психології за такою класифікацією:

- а) організаційні методи (порівняльний, лонгітюдний, комплексний);
- б) емпіричні методи (спостереження й самоспостереження, експеримент, бесіда/інтерв'ю, анкетування, аналіз продуктів діяльності, соціометрія тощо);
- в) кількісні методи (наприклад, кореляційний, факторний аналіз; побудова графіків, таблиць, матриць тощо);
- г) якісний/інтерпретацій/змістовний метод оброблення даних (аналіз і синтез отриманих даних, їх порівняння й узагальнення);
- д) інтерпретаційні методи (генетичний і структурний) [2; 3; 4].

Погоджуємося з О. Л. Туриніною, що надійність експертного методу визначається його узгодженістю та стабільністю отримання результатів дослідження, незалежно від того хто застосовує метод і за яких умов. Інакше кажучи, це один із головних критеріїв, що дає змогу оцінити отримані результати в аспекті їх достовірності.

А. Є. Конверський зазначає, що метод у його загальнометодологічному значенні – це фіксована сукупність прийомів практичної діяльності, що призводить до заздалегідь визначеного результату [5].

На нашу думку, науковець дещо звужує результат застосування методу до заздалегідь визначеного. Знання, отримане за допомогою методу, може бути не тільки прогнозованим, а й новим.

Науковці Л. М. Головченко, А. І. Лозовий та Е. Б. Сімакова-Єфремян акцентують увагу на тому, що специфікою методів експертного дослідження є те, що вони мають відповідати критерію допустимості використання відповідно до конституційних норм і процесуального права, а також суспільних норм етики й моралі [6].

Надалі науковці визначають *методи теоретичного пізнання*: формалізацію (відображення знання у формах знаково-символічної/штучної мови); аксіоматичний метод (побудова наукової теорії, в основі – аксіоми (постулати), від яких логічним шляхом виводяться інші твердження/судження/умовиводи); гіпотетико-дедуктивний метод (створення системи дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез стосовно причин досліджуваних явищ; результатом є твердження/умовивід щодо емпіричних фактів); сходження від абстрактного до конкретного (метод теоретичного дослідження й викладу; формування наукової думки від вихідної абстракції через послідовні етапи поглиблення й розширення пізнання до результату – цілісного відтворення в теорії предмета, що досліджується) [6].

В Україні перші дослідження з психології окремих видів злочинів почали проводити в Київському інституті науково-судової експертизи, де створено секцію кримінально-психологічних та психопатологічних досліджень [7].

Здійснюючи аналіз наукових праць В. О. Коновалової, В. Ю. Шепітька й О. В. Землянської в галузі судової психологічної експертизи, ми зробили висновок, що особистість, яка реалізовувала свою діяльність за юридично значущих обставин події, є об'єктом дослідження зазначеного виду експертизи [8; 9].

О. В. Землянська акцентує увагу, що об'єктом судової психологічної експертизи є психічна діяльність здорової людини. Уважаючи завданням судової психологічної експертизи дослідження повної психічної норми, науковиця акцентує, що об'єктом дослідження є джерела інформації, до яких належать підекспертна особа та відомості в матеріалах кримінальної справи про її психічний стан і поведінку [8].

На наш погляд, слушна конкретизація, можна навіть сказати, окреслені певні «кордони», виходячи за межі яких судовий експерт-психолог заходить у межі компетентності судового експерта-психіатра, що заборонено керівними документами та неприпустимо.

У дослідженні Н. В. Алікіна й З. С. Ковальова зазначають, що людська діяльність завжди реалізується в конкретних соціальних, історичних і культурних умовах і за своєю суттю є діяльністю соціалізованого суб'єкта, тому всі компоненти цієї системи треба розглядати лише в категорії їх контексту [10].

На нашу думку, такий причиново-поліморфний підхід забезпечує локалізацію експертного дослідження в напрямі вивчення діяльності підекспертної особи саме в конкретній юридично релевантній ситуації та дає змогу реалізувати індивідуальний підхід щодо особистості та її діяльності у визначених параметрах.

Розглядаючи предмет експертного дослідження в аспекті праксеологічного підходу, М. Г. Щербаковський зазначає, що він має виражене практичне значення, оскільки дає змогу використовувати теоретично встановлені закономірності для побудови алгоритмів розв'язання конкретних завдань у типових експертних ситуаціях [11].

Слушно погоджуємося з науковцем, що в конкретній юридично-релевантній ситуації предмет (предметний вид) експертного дослідження окреслює коло його основних експертних завдань, питань, які підлягають дослідженню та провідних методів, за допомогою яких здійснюється їх виконання.

З метою підвищення якості проведення судово-психологічних експертних досліджень, для виконання складних психологічних завдань, що виникають на практиці при проведенні судово-психологічної експертизи, і з урахуванням досвіду роботи експертів-психологів у науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України проводяться судово-психологічні експертні дослідження за предметними видами.

Визначаючи предметні види судової психологічної експертизи, Н. В. Алікіна, Т. М. Єгорова й Т. В. Савкіна зазначають, що загальний (родовий) предмет судової психологічної експертизи локалізовано в конкретному (видовому). Мету експертного дослідження визначено експертними завданнями, вирішення яких залежить від низки умов (об'єктів, методів і методик). Саме в цьому аспекті функціонує взаємозв'язок між об'єктом, предметом, експертними завданнями, що утворюють діалектичну єдність [12].

У дослідженні Н. В. Алікіна й Т. В. Савкіна займають позицію щодо диференціації структури експертного пізнання за рівневим, предметним критеріями та логікою наукового пізнання [13].

Зазначені наукові дослідження підводять нас до висновку, що залежно від предметного виду судової психологічної експертизи експерт-психолог використовує конкретні методи дослідження. Наукові публікації, які б висвітлювали провідні методи для чинних сьогодні конкретних видів судово-психологічного експертного дослідження відповідно до їх основних завдань відсутні. Приділимо їм увагу цим науковим дослідженням.

Формулювання цілей. Метою статті є виокремлення провідних методів відповідно до кожного конкретного предметного виду судово-психологічних експертних досліджень згідно з основними завданнями, поставленими перед експертом-психологом у конкретній юридично релевантній ситуації.

Виклад основного матеріалу. З кожним роком в Україні науково-дослідні судові експертні установи Міністерства юстиції України розробляють нові методики відповідно до предметних видів судово-психологічних експертних досліджень, які відповідають викликам сучасної юридичної практики. Вищезазначені методики потребують інструментарію для надання надійного й обґрунтованого висновку, яким є методи. Звісно, кожний експерт самостійно вправі обирати метод дослідження. Досвід накопиченої судово-експертної практики показує, що неправильний підбір методів судово-психологічних експертних досліджень знижує рівень і цінність експертного висновку.

З урахуванням розвитку судово-психологічної експертизи в Україні сьогодні визначено її такі предметні види:

1. Судово-психологічне експертне дослідження типологічних особливостей особистості.
2. Судово-психологічне експертне дослідження емоційних станів стресу та фрустрації.
3. Судово-психологічне експертне дослідження фізіологічного афекту.
4. Судово-психологічне експертне дослідження процесу спілкування особи в ситуації процесуальної дії.
5. Судово-психологічне експертне дослідження комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозаписі.
6. Судово-психологічне експертне дослідження комунікативної взаємодії між особами, зафіксованої в матеріалах відеозапису з камери зовнішнього спостереження.
7. Судово-психологічне дослідження розвитку неповнолітніх у ході розгляду справ у цивільному судочинстві.
8. Судово-психологічне експертне дослідження особливостей сприйняття дитиною сімейної ситуації.
9. Судово-психологічне експертне дослідження в справах про злочини, пов'язані зі злісним невиконанням обов'язків по догляду за дитиною.

10. Судово-психологічне експертне дослідження здатності дитини сприймати й відтворювати обставини, що розслідуються в кримінальному провадженні.

11. Судово-психологічне експертне дослідження в кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статеві недоторканності.

12. Судово-психологічне експертне дослідження в справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди.

13. Судово-психологічне експертне дослідження потерпілих за злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми.

Для реалізації поставленої нами мети дослідження розглянемо основні завдання кожного предметного виду, виокремимо до них провідні методи з урахуванням практичного досвіду.

Судово-психологічне експертне дослідження типологічних особливостей особистості.

Основними завданнями цього судово-психологічного експертного дослідження є такі:

- установлення панівних мотивів підекспертної особи та їх вияв (реалізація) у кримінальній, посткримінальній стадіях протиправного діяння та в ситуації досудового розслідування й судового розгляду справи (за юридично значимих обставин);

- визначення типу характеру, темпераменту, особливостей емоційно-вольової, пізнавальної та когнітивної сфер підекспертної особи та їх вияву за юридично значимих обставин;

- з'ясування конкретних (які цікавлять слідство чи суд) особливостей особистісних і характерологічних особливостей особи та їх вияву за юридично значимих обставин;

- виявлення ступеня впливу індивідуально-психологічних особливостей підекспертної особи на її діяльність за юридично значимих обставин.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: загальнонаукові методи (діалектичний, метод системного аналізу, формально-логічні методи, спостереження, опис, експеримент) та окремі методи психології (спрямоване спостереження, спрямована бесіда, аналіз продуктів діяльності, контент-аналіз текстової інформації, експериментально-психологічні методи).

Судово-психологічне експертне дослідження емоційних станів стресу та фрустрації.

Основними завданнями цього судово-психологічного експертного дослідження є такі:

- установлення наявності (відсутності) у підекспертної особи в період часу, що належить до протиправного діяння, у скоєнні якого особа підозрюється (обвинувачується), стану вираженої емоційної напруженості (стресу) або вираженого емоційного збудження (фрустрації) у ситуації, що досліджується за справою;

- виявлення провідних індивідуальних рис особистості, ціннісних орієнтацій, провідних і ситуаційних, у психологічному сенсі, мотивів діяльності та способів дій у конкретних обставинах;

- визначення регульовальних, захисних і компенсаторних механізмів особистості;

- установлення причинно-наслідкового зв'язку між структурно-динамічними особливостями мотиваційно-сислової сфери особистості й несприятливими ситуаційними факторами, які мали суттєвий вплив і зумовили поведінку особи в ситуації, яка розглядається у справі.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: загальнонаукові методи (діалектичний метод і методи логіки, спостереження, опис, порівняльний аналіз, системний аналіз, інтерпретація, індукція, дедукція, синтез) та окремі методи психології (спрямоване спостереження, спрямована бесіда, контент-аналіз, експериментально-психологічні методи).

Судово-психологічне експертне дослідження фізіологічного афекту.

Основними завданнями цього судово-психологічного експертного дослідження є такі:

- установлення наявності/відсутності в особи в період часу, що належить до протиправного діяння, у скоєнні якого особа підозрюється (обвинувачується), стану фізіологічного афекту в досліджуваній за справою ситуації, ступеня його впливу на свідомість і психічну діяльність підекспертної особи;

- виявлення провідних індивідуальних рис особистості, ціннісних орієнтацій, провідних і ситуаційних, у психологічному сенсі, мотивів діяльності та способів дій у конкретних обставинах;

- визначення регульовальних, захисних і компенсаторних механізмів особистості;

- з'ясування міри здатності підекспертної особи в період часу, що належить до протиправного діяння, у скоєнні якого особа підозрюється (обвинувачується), усвідомлювати характер і значення своїх дій і передбачати їх наслідки;

- установлення причиново-наслідкового зв'язку між структурно динамічними особливостями мотиваційно-сислової сфери особистості й несприятливими ситуаційними факторами, які мали суттєвий вплив і зумовили поведінку особи в ситуації, яка розглядається у справі.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: загальнонаукові (спостереження, опис, порівняльний аналіз, системний аналіз, інтерпретація, індукція, дедукція, синтез) та окремі методи психології (спрямована бесіда, контент-аналіз, експериментально-психодіагностичні методи).

Судово-психологічне експертне дослідження процесу спілкування особи в ситуації процесуальної дії.

Основними завданнями цього предметного виду судово-психологічного експертного дослідження є такі:

- визначення ступеня відображення (впливу) панівних індивідуально-психологічних особливостей підекспертної особи на її комунікативну поведінку (спілкування) у ситуації процесуальної дії, проведеної із застосуванням відеозйомки;

- установлення ступеня відображення (впливу) за умови встановлення схильності підекспертної особи до надмірного фантазування, підвищеного навіювання, високої підкори впливу з боку навколишніх на комунікативну поведінку (спілкування) підекспертної особи в ситуації процесуальної дії, проведеної із застосуванням відеозйомки.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: системний аналіз, порівняльний аналіз, одномірне зіставлення, багатомірне зіставлення.

Судово-психологічне експертне дослідження комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозаписі.

Основними завданнями судово-психологічного експертного дослідження за матеріалами відеозапису є такі:

- установлення самостійності (несамостійності) комунікативної діяльності особи, яка в ході слідчої дії, проведеної із застосуванням відеозапису, повідомляє відомості про обставини, що розслідуються за кримінальною справою;

- виявлення наявності (відсутності) вчинення психологічного впливу на особу, яка в ході слідчої дії, проведеної із застосуванням відеозапису, повідомляє відомості про обставини, що розслідуються за кримінальною справою.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: аналіз вихідних даних, систематизована фіксація та квантифікація одиниць психологічного змісту в дослідженому матеріалі (контент-аналіз та інтент-аналіз), психологічний аналіз текстової інформації, оцінювання психологічних особливостей процесу комунікативної взаємодії.

Судово-психологічне експертне дослідження комунікативної взаємодії між особами, зафіксованої в матеріалах відеозапису з камери зовнішнього спостереження.

Основними завданнями цього судово-психологічного експертного дослідження є такі:

- визначення психологічної специфіки діяльності кожного із суб'єктів у ситуації, зафіксованій у відеозаписі з камери зовнішнього спостереження;
- установлення наявності (відсутності) факту комунікативної взаємодії між суб'єктами в ситуації, зафіксованій у відеозаписі з камери зовнішнього спостереження;
- з'ясування психологічних особливостей процесу комунікативної взаємодії та комунікативних функцій кожного із суб'єктів у ситуації, зафіксованій у відеозаписі з камери зовнішнього спостереження.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: загальнонаукові методи дослідження (опис, порівняльний аналіз, інтерпретація, індукція, синтез) та окремі методи психології (спрямоване спостереження, моделювання, контент-аналіз, психолого-семантичний аналіз).

Судово-психологічне дослідження розвитку неповнолітніх у ході розгляду справ у цивільному судочинстві.

Основними завданнями, що мають бути вирішені в ході цього судово-психологічного експертного дослідження, є такі:

- визначення індивідуально-психологічних особливостей підекспертного;
- виявлення рівня вікового (пізнавального, особистісного) розвитку неповнолітнього в період часу, який безпосередньо передував психотравмуючій події;
- з'ясування наявності (відсутності) негативних змін у психічних функціях, наявність деформації ходу особистісного розвитку;
- установлення причинно-наслідкового зв'язку між негативними змінами в психічних функціях і деформації ходу розвитку і психотравмуючою подією.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: діалектико-матеріалістичний метод, методи логіки (системний аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення), спрямоване спостереження, психологічний експеримент.

Судово-психологічне експертне дослідження особливостей сприйняття дитиною сімейної ситуації.

Основними завданнями судово-психологічного експертного дослідження особливостей сприйняття дитиною сімейної ситуації є такі:

- установлення індивідуально-психологічних особливостей підекспертних осіб (дитини та дорослих, які заявляють право на участь у її вихованні й піклуванні про неї);
- визначення типу виховної поведінки батьків (одного з батьків) опікунів (опікуна);
- з'ясування рівня психічного й особистісного розвитку дитини;
- виявлення психологічного стану дитини та відчуття нею психологічного благополуччя;
- установлення ступеня впливу досліджуваної сімейної ситуації та виховної поведінки кожного з батьків (одного з батьків), опікунів (опікуна) на психічний розвиток, психологічний стан і рівень психологічного благополуччя дитини, а також прогноз наслідків такого впливу в майбутньому.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: аналіз і синтез отриманих даних, спостереження, експеримент, психодіагностичні методи, аналіз продуктів діяльності.

Судово-психологічне експертне дослідження в справах про злочини, пов'язані зі злісним невиконанням обов'язків по догляду за дитиною.

Основними завданнями зазначеного судово-психологічного експертного дослідження є такі:

- установлення індивідуально-психологічних особливостей підекспертного;
- визначення типу виховної тактики батьків;
- з'ясування вікового рівня психічного й особистісного розвитку підекспертного;
- установлення наявності (відсутності) у підекспертного наслідків психічної травми;
- визначення причинно-наслідкового зв'язку між виховною поведінкою батьків і рівнем психічного розвитку підекспертного та його психічним благополуччям.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: метод системного аналізу, порівняльний аналіз, узагальнення.

Судово-психологічне експертне дослідження здатності дитини сприймати й відтворювати обставини, що розслідуються в кримінальному провадженні.

Основними завданнями цього судово-психологічного експертного дослідження є такі:

- установлення здатності правильно сприймати окремі факти чи зовнішній бік подій, зокрема дослідження особливостей чуттєвого рівня пізнання підекспертної особи (відчуття, сприйняття й уяви);
- визначення здатності правильно сприймати внутрішній зміст подій чи дій, тобто розуміти їх, зокрема дослідження раціонального рівня пізнання (визначення рівня розумового розвитку й індивідуальних особливостей протікання психічних процесів підекспертної особи; дослідження індивідуального життєвого досвіду; емоційного стану в момент події);
- виявлення мотиваційних компонентів процесу сприйняття, зокрема особистісного сенсу подій, що сприймаються;
- з'ясування впливу умов сприйняття на здатність правильно сприймати важливі для слідства обставини, зокрема дослідження складності структури та динаміки досліджуваної ситуації;

- установлення таких психологічних особливостей, як підвищена сугестивність, схильність до фантазування, схильність заповнювати пробіли пам'яті образами уяви.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: загальнонаукові методи (системний аналіз, порівняльний аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, спостереження, інтерв'ювання, експеримент) та окремі методи психології (методи психодіагностики, контент-аналіз, біографічний метод, опитування, бесіда).

Судово-психологічне експертне дослідження в кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевій недоторканності.

Основними завданнями цього судово-психологічного експертного дослідження є такі:

- установлення здатності потерпілої особи до розуміння сексуального характеру дій, які з нею здійснювалися в ході протиправної події – посягання на її статеву недоторканність (свободу);
- виявлення здатності потерпілої особи до розуміння соціального, морально-етичного та правового значення дій, що з нею здійснювалися в ході протиправної події – посягання на її статеву недоторканність (свободу);
- визначення здатності потерпілої особи до здійснення спротиву насильницьким діям сексуального характеру, які з нею вчинялися в ході протиправної події – посягання на її статеву недоторканність (свободу).

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: загальнонаукові (діалектичний, формально-логічні методи, спостереження, вимірювання, опис, експеримент) та окремі психологічні методи (спрямоване спостереження, спрямованої бесіди, аналізу продуктів діяльності, контент-аналіз текстової інформації, експериментально-психологічні методи).

Судово-психологічне експертне дослідження в справах щодо заподіяння моральних страждань особі й відшкодування моральної шкоди.

Основними завданнями цього судово-психологічного експертного дослідження є такі:

- установлення наявності (відсутності) психотравмувального впливу ситуації, що розглядається (розслідується) у справі (провадженні), на підекспертну особу;
- з'ясування наявності (відсутності) психічних (на моральному рівні) страждань підекспертної особи, їх характеру, ступеня інтенсивності та тривалості впливу на основні сфери її життєдіяльності;
- виявлення наявності (відсутності) причинно-наслідкового зв'язку між психотравмувальним впливом ситуації, що розглядається (розслідується) у справі (провадженні), і характером моральних страждань підекспертної особи;
- визначення орієнтовного розміру моральних страждань.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: загальнонаукові (діалектичний метод і методи логіки, спостереження, опис, порівняльний аналіз, системний аналіз, інтерпретація, індукція, дедукція, синтез) та окремі психологічні методи (спрямоване спостереження, спрямованої бесіди, контент-аналіз).

Судово-психологічне експертне дослідження потерпілих за злочинами, пов'язаних із торгівлею людьми.

Основними завданнями цього судово-психологічного експертного дослідження є такі:

- установлення індивідуально-психологічних особливостей особистості підекспертного, його мотиваційної, когнітивної, емоційної, волевої сфер, міри їх впливу на його психічну діяльність (обмежувати/не обмежувати здатність до усвідомлення характеру, значення, наслідків своїх дій і керувати ними);
- виявлення особистої значимості для підекспертного обставин ситуації, за яких він прийняв пропозицію торговця людьми (з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей його особистості й обставин ситуації – насилля, погроз, шантажу, тяжких життєвих обставин тощо);
- з'ясування здатності підекспертного до пошуку альтернативних способів вирішення проблемної/складної/кризової ситуації, що виникла в його житті на момент пропозиції торговця людьми, і здатності чинити опір способу дії, що нав'язувався торговцем людьми;
- визначення специфіки (правильності/неправильності) уявлення підекспертного про мету своєї діяльності та її наслідки в ситуації, пов'язаній із пропозицією торговця людьми;
- установлення психічного стану, характеру й ступеня його впливу на свідомість і психічну діяльність підекспертного в ситуації, що стосується пропозиції торгівлі людьми;
- виявлення характеру та повноти волевиявлення (за його структурними параметрами) підекспертного на всіх етапах ситуації, пов'язаної з торгівлею людьми;
- з'ясування міри здатності підекспертного усвідомлювати характер і значення пропозиції торговця людьми, передбачати її наслідки, приймати самостійне рішення щодо пропозиції торговця людьми й довільно керувати своєю діяльністю в ході реалізації прийнятого рішення.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: загальнонаукові методи (діалектичний метод і методи логіки, спостереження, опис, порівняльний аналіз, системний аналіз, інтерпретація, індукція, дедукція, синтез) та окремі методи психології (спрямоване спостереження, спрямована бесіда, метод монологічного інтерв'ю, контент-аналіз, інтент-аналіз, герменевтичний аналіз, психологічний

анамнез, методи визначення типологічних/індивідуально-психологічних особливостей особистості, дослідження рівня інтелектуального розвитку, асоціативні та проєктивні методи).

Застосування кожного методу судово-психологічного експертного дослідження має свою специфіку.

Зазначимо, що реалізація вищезазначених методів відбувається в умовах конкретного експертного дослідження, яке складається з таких основних етапів: підготовчий, дослідницький, оброблення результатів дослідження, інтерпретація й оцінювання одержаних результатів, формування висновків, висновки. Кожний із зазначених етапів має специфіку відповідно до експертних завдань, предмета й алгоритмів дослідження.

Висновки. Таким чином, однією з важливих умов забезпечення коректного використання досягнень сучасної психології в судово-експертній практиці є реалізація диференціального підходу при проведенні судово-психологічних експертних досліджень, тобто окреслення можливого (та припустимого з урахуванням перспектив розвитку судово-психологічної експертизи) психологічного поля аналізу під час судово-психологічних експертних досліджень, а також визначення відповідно до їх конкретних завдань методів виконання для експерта-психолога.

З теоретично-наукового погляду, значущість дослідження полягає у виокремленні провідних методів відповідно до кожного предметного виду судово-психологічного експертного дослідження, що сприятиме як навчанню початківців експертів-психологів дотримуватися принципово важливих професійних позицій при їх проведенні, так й узагальненню єдиних поглядів працюючих експертів-психологів.

Науково-практична значущість результатів проведеного дослідження полягає в можливості виконання експертом-психологом об'єктивного судово-психологічного експертного дослідження в конкретній юридично-релевантній ситуації.

Для судово-експертних психологічних досліджень розглянутий перелік провідних методів відповідно до предметних видів у такому узагальненому вигляді представлений уперше. Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в розширенні переліку методик судово-психологічних експертних досліджень за предметними видами сучасних напрямів.

Використані джерела:

1. Яценко І. В., Сімакова-Єфремян Е. Б., Дереча Л. Б. Методи судової експертизи та їх застосування у судово-ветеринарних дослідженнях. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 2(24). С. 52–76. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.04.
2. Винославська О. В. Емпіричні методи психології. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. № 5. С. 1–7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2010_10_81.
3. Корольчук М. С., Трофімов Ю. Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології: комплекс навчально-методичного забезпечення для підготовки аспірантів за спеціальністю 053 «Психологія» / укл. : С. Ю. Гуцол. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2016. 38 с.
4. Туриніна О. Л. Методологія та методи психологічного дослідження : навчально-методичний посібник : монографія. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. 206 с.
5. Основи методології та організації наукових досліджень : навчальний посібник для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред. А. Є. Конверського. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
6. Основи судової експертизи : навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад. : Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с.
7. Основи практичної психології : підручник / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелєва та ін. Київ : Либідь, 1999. 536 с.

8. Землянська О. В. Особистість та методи її дослідження при проведенні судово-психологічної експертизи : монографія. Харків : Титул, 2007. 244 с.
9. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія. Академічний курс : підручник. Київ : «Видавничий Дім «Ін Юре». 2004. 424 с.
10. Алікіна Н. В., Ковальова З. С. Експертиза судово-психологічна. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. Київ : Українська енциклопедія, 1999. Т. 2 : Д-Й. 1999. С. 343–344.
11. Щербаківський М. Г. Методологія дослідження феномена судових експертиз. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. Сєверодонецьк, 2016. № 3(75). С. 133–142.
12. Алікіна Н. В., Єгорова Т. М., Савкіна Т. В. Вплив на судово-психологічну експертизу інтеграційних і диференційних процесів у сучасній психології. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : збірник наук. праць. Вип. 16. Харків : Право, 2016. С. 391–398.
13. Алікіна Н. В., Савкіна Т. В. Диференціальний підхід при проведенні судово-психологічних експертиз : звіт про НДР (заключний). Харків : ХНДІСЕ, 2015. 71 с.

References:

1. Yatsenko, I. V., Simakova-Yefremyan, E. B., & Derecha L. B. (2024). Metody sudovoyi ekspertyzy ta yikh zastosuvannya u sudovo-veterynarnykh doslidzhenniyakh [Forensic examination methods and their application in forensic veterinary research]. *Teoriya ta praktyka sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky – Theory and practice of forensic examination and criminalistics*. 2 (24), 52–76 [in Ukrainian].
2. Vynoslavskaya, O. V. (2005). Empirichni metody psykholohiyi [Empirical methods of psychology]. *Praktychna psykholohiya ta sotsialna robota – Practical psychology and social work* 5, 1–7. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2010_10_81 [in Ukrainian].
3. Korolchuk, M. S. & Trofimov, Yu. L. (2016). Metodolohichni ta teoretychni problemy psykholohiyi [Methodological and theoretical problems of psychology] *Kompleks navchalno-metodychnoho zabezpechennya dlya pidhotovky aspirantiv za spetsialnistyu 053 «Psykholohiya» – A complex of educational and methodological support for the training of postgraduate students in the specialty 053 «Psychology»*. 38 [in Ukrainian].
4. Turynina, O. L. (2018). Metodolohiya ta metody psykholohichnoho doslidzhennya [Methodology and methods of psychological research]. Kyiv : DP «Vyd. dim «Personal» [in Ukrainian].
5. Konversky, A. Ye. (2010). Osnovy metodolohiyi ta orhanizatsiyi naukovykh doslidzhen [Fundamentals of methodology and organization of scientific research]. Kyiv : Tsentр uchbovoyi literatury [in Ukrainian].
6. Holovchenko, L. M., Lozovyy, A. I. & Simakova-Yefremyan, E. B. (2016). Osnovy sudovoyi ekspertyzy [Fundamentals of forensic examination]. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
7. Panok, V., Tytarenko, T. & Chepelyeva, N. (1999). Osnovy praktychnoyi psykholohiyi [Fundamentals of Practical Psychology]. Kyiv : Lybid [in Ukrainian].
8. Zemlyanska, O. V. (2007). Osobystist ta metody yiyi doslidzhennya pry provedenni sudovo-psykholohichnoyi ekspertyzy [Personality and methods of its research during forensic psychological examination]. Kharkiv : Tytul [in Ukrainian].
9. Konovalova, V. O. & Shepitko, V. Yu. (2004). Yurydychna psykholohiya. [Legal psychology]. Kyiv : «Vydavnychyy Dim «In Yure» [in Ukrainian].
10. Alikina, N. V. & Kovalova, Z. S. Ekspertyza sudovo-psykholohichna [Forensic psychological examination]. Vols. (1–6). Kyiv : Ukrainska entsyklopediia [in Ukrainian].
11. Shcherbakovskyy, M. H. (2016). Metodolohiya doslidzhennya fenomena sudovykh ekspertyz [Methodology of research into the phenomenon of forensic examinations]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*. 3 (75), 133–142 [in Ukrainian].
12. Alikina, N. V., Yehorova, T. M., & Savkina, T. V. (2016). Vplyv na sudovo-psykholohichnu ekspertyzu intehratsiynykh i dyferentsiynykh protsesiv u suchasniy psykholohiyi [The impact of integration and differentiation processes in modern psychology on forensic psychological examination]. *Teoriya ta praktyka sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky – Theory and practice of forensic examination and criminology*. Kharkiv : Pravo 16. 391–398 [in Ukrainian].
13. Alikina, N. V., & Savkina, T. V. (2015). Dyferentsialnyy pidkhid pry provedenni sudovo-psykholohichnykh ekspertyz [Differential approach when conducting forensic psychological examinations]. KhNDISE [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 31.07.2025
Стаття рекомендована до друку 01.09.2025
Опублікована 12.11.2025

Yevsiukov O., *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Leading Scientific Employee, Forensic psychological expert of the National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" of the Ministry of Justice of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)*

SOLVING SPECIFIC LEGAL PROBLEMS USING LEADING METHODS OF FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXPERT RESEARCH

Within the framework of this article, an analysis of the scientific views of scientists in publications regarding the methods of psychological research has been carried out. In the studies of scientists, the leading methods of forensic psychological expert research have not been considered in a generalized form to date. The data obtained and their own practical experience of forensic expert activity in this article served as the basis for identifying the leading methods of forensic psychological expert research by subject types.

The results obtained are aimed at improving the quality of expert research, at improving the conduct of subject types of forensic psychological examinations, taking into account the experience of expert psychologists of scientific and research institutions of forensic examinations of the Ministry of Justice of Ukraine. The results will allow expert psychologists to correctly navigate when solving complex psychological problems that arise in practice when conducting forensic psychological examinations.

The author emphasizes that the identified methods should serve to solve the tasks that are set before the expert psychologist by the body that appointed the forensic psychological examination. For forensic psychological expert research, a separate list of leading methods is published for the first time. In the specified form, the leading methods of forensic psychological expert research convey both classical and modern scientific achievements and are verified by practical forensic expert activity. The implementation of the above methods takes place in the conditions of a specific expert study. The author emphasizes that the reliability of a forensic psychological expert method is determined by its consistency and stability of obtaining research results regardless of who applies the method and under what conditions. The specified generalized list of leading methods can reliably serve in the process of performing various subject types of forensic psychological expert research.

Keywords: legal, forensic examination, expert psychologist, sub-expert, method, reliability, research.